

aan de basis van zich af stootte. Terecht ziet hij daarin één van de oorzaken van de neergang in de jaren zestig en zeventig. Ik ben het echter niet met de auteur eens dat dit een haast onvermijdelijke evolutie was. Dat in de moderne verzorgingssamenleving steeds minder mensen een beroep behoeven te doen op maatschappelijke hulpverlening (458), moet genuanceerd worden. Zo leert een vergelijking met België dat de christelijke arbeidersbeweging er daar in de jaren zestig en zeventig wél in slaagde een aantrekkelijk sociaal-cultureel activiteitenpallet te handhaven en haar dienstverlening aanzienlijk uit te breiden. De overheid heeft het sociaal-cultureel werk en de maatschappelijke dienstverlening niet overgenomen, maar wel gesubsidieerd, zodat de arbeidersbeweging de noodzakelijke professionalisering zelf kon doorvoeren. Theoretisch had de KAB/NKV ook naar een dergelijke politiek kunnen streven; het is de vraag waarom zij dat niet gedaan heeft.

P. Pasture

R. Koole, *De opkomst van de moderne kaderpartij. Veranderende partijorganisatie in Nederland 1960-1990* (Dissertatie Leiden 1992; Utrecht: Het Spectrum, 1992, 462 blz., f49,90, ISBN 90 274 3142 6).

De politieke wetenschappen hebben de beschikking over een handvol etiketten om de politieke partijen in de westerse democratieën te typeren in de diverse fasen van hun ontwikkeling. Theoretici als Duverger, Neumann, Kirchheimer en Panebianco onderscheiden in die ontwikkelingsgang drie stadia. In de periode tot ongeveer 1920, voorafgaande aan de massademocratie, ontstaat de kaderpartij of individuele representatiepartij. Tussen 1920 en 1960, als de massademocratie zich consolideert, verandert zij in een massapartij of sociale integratiepartij. Door de groei van de massacommunicatiemiddelen en de welvaart vanaf 1960 doet ten slotte het type van de *catch-all* partij of electoraal-professionele partij haar intrede. Deze ontwikkeling heeft vooral in de Verenigde Staten geleid tot een modieus debat over de 'neergang van partijen'. Partijen zouden aan functie verlies hebben geleden en daardoor in verval zijn geraakt. Zij zouden hun intermediaire rol tussen overheid en burger niet meer voldoende vervullen en kiezers zouden zich niet meer in haar herkennen.

De historicus-politicoloog Ruud Koole, voorheen hoofd van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen te Groningen en thans verbonden aan de vakgroep politieke wetenschappen te Leiden, heeft in zijn proefschrift proberen vast te stellen, in hoeverre het ontwikkelingsschema toepasbaar is op de Nederlandse situatie, met name dan wat betreft de laatste periode, en of er ook in Nederland sprake is van een neergang van partijen. Daarbij heeft hij zich, om het overzicht te behouden, beperkt tot de veranderingen in de organisatiestructuur van de grotere partijen: ARP, CHU, KVP, CDA, PvdA, VVD en D66. De studie is voor een belangrijk deel gebaseerd op gegevens, die zijn verzameld in het kader van een internationaal onderzoeksproject, waarin de ontwikkeling van de partijorganisaties in twaalf Westeuropese en Noordamerikaanse landen tussen 1960 en 1990 met elkaar worden vergeleken en waarover eveneens in 1992 (een eerste) verslag is gedaan (R. S. Katz, P. Mair, ed., *Party organisations in Western democracies 1960-1990. A data handbook* (Londen, 1992)). De gegevens zijn vooral ontleend aan formele regelingen, zoals neergelegd in statuten en reglementen, en aan andere partijdocumenten als jaarverslagen, financiële verslagen, nota's en brochures, waar nodig aangevuld met gegevens uit onderzoek in de partijarchieven en de literatuur.

De studie valt uiteen in vier delen. Het eerste deel bestaat uit een korte schets van de

ontstaansgeschiedenis van de partijen, nodig om te kunnen nagaan of de wijze van ontstaan een bepalende factor is geweest voor de latere organisatievorm, en een uitvoeriger weergave per partij van de organisatiestructuur rond 1960. Dan worden in twee omvangrijke delen, eveneens per partij, de ontwikkelingen in de periode 1960-1990 beschreven. In het tweede deel staat het partijapparaat centraal. Daar komen de formele organisatiestructuur, het lidmaatschap en de ledentallen, de financiën, de wettelijke positie van politieke partijen en de relaties tussen fractie en partij en tussen partij en verwante maatschappelijke organisaties aan de orde. In deel drie gaat het om de partij in actie: veranderingen in de wijze van kandidaatstelling, programmaproductie, strategieën en verkiezingscampagnes. De beide vraagstellingen zijn door deze stofindeling maximaal geproblematiseerd, zodat heldere conclusies getrokken kunnen worden. In het vierde deel doet Koole dat dan ook. Daar vergelijkt hij de Nederlandse partijen met name met de modellen van Kirchheimer (*catch-all* partij) en Panebianco (electoraal-professionele partij). Koole acht het eerdergenoemde tijdsschema ook voor Nederland toepasbaar, maar hij stelt wel vast dat in ons land geen van de modellen voldoende herkenbaar is. Om de onmiskenbare veranderingen na 1960 begripmatig te duiden, spreekt hij liever van de opkomst van de moderne kaderpartij, waarvan de kenmerken (onder andere overwicht van de partijtopy, lage organisatiegraad, sterke gerichtheid op de kiezer) bij de Nederlandse partijen duidelijk aanwezig zijn. Positief toont Koole zich waar het de neergang van de partijen betreft. Die bespeurt hij in Nederland namelijk nauwelijks. De functies die partijen gewoonlijk worden toegeschreven om de goede werking van het politieke systeem te bevorderen, benadrukken hun intermediaire rol: schakel tussen overheid en burger, tussen kiezer en gekozenen, tussen regering en parlement. Ook al kan men de ogen niet sluiten voor (tijdelijke) neergang en (bijna) ondergang van individuele partijen, toch weigert Koole te spreken van een crisis van partijen. In het algemeen hebben de partijen, concludeert hij, zich zo goed aan de veranderende omstandigheden weten aan te passen, dat zij die intermediaire rol met verve hebben kunnen blijven spelen.

Het boek is geen opwindende literatuur. Formele regels, de basis voor de analyse, zijn nu eenmaal taai kost. Maar door de heldere stofpresentatie heeft Koole wel duidelijk stelling genomen in een politicologisch debat. Heeft hij ook onze kennis omtrent de geschiedenis van partijen verrijkt? Ergens in de beschrijving van de formele regels, waaraan het verkeer tussen fractie en partij is onderworpen, verzucht Koole: 'De praktijk liet zich vanzelfsprekend niet vangen in deze formele bepalingen' (252). Een terechte opmerking. Maar is het niet zo dat de geschiedenis van partijen zich juist vooral aan de praktijk laat kennen? Dat die praktijk nauwelijks aan bod komt, mag men de auteur niet verwijten, want zijn uitgangspunt was een ander en dat dient gerespecteerd te worden. De in de geschiedenis van politieke partijen geïnteresseerde lezer mag het hoogstens jammer vinden dat de historicus Koole zich zozeer heeft verscholen achter de politicoloog Koole.

J. Bosmans

Ph. van Praag jr., *Strategie en illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1991; Amsterdam: Het Spinhuis, 1990, 415 blz., f45,-, Bf900,-, ISBN 90 73052 11 4).

Hoe het de PvdA na de opkomst van Nieuw Links (vanaf 1966) is vergaan, is het onderwerp van deze ambitieuze dissertatie. In zijn voorwoord legt de auteur getuigenis af van wat hem heeft geïnspireerd. Groeiende verbazing over de polarisatiestrategie van de PvdA, die meer verlies